

Πολιτική ρητορική και αξιοπιστία στην ψηφιακή εποχή

ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΧΑΜΟΥΖΑ *

Σύμφωνα με τις γραμματειακές πηγές, στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. και στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου, το ερώτημα που έθετε ο κήρυκας σε όποιους επιθυμούσαν να πάρουν τον λόγο ήταν: τίς άγορεύειν βούλεται¹. Ως προς τον αγορητή φαίνεται ότι σημασία είχε το να θεωρείται και όχι το να είναι αξιόπιστος. Όσοι μάλιστα πολιτικοί ομιλητές κατάγονταν από γνωστές και ευκατάστατες οικογένειες, απολάμβαναν αυτομάτως εκ μέρους του ακροατηρίου τη διάκριση της αξιοπιστίας². Αναφορικά με τους δημαγωγούς η αξιοπιστία καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις παραστάσεις τους ενώπιον του κοινού. Όσοι εξάλλου γίνονταν γνωστοί διέθεταν τη δεξιότητα όχι μόνο να πείθουν την πλειοψηφία εξαιτίας της ρητορικής τους δεινότητας, αλλά και να αυτοπαρουσιάζονται ως άξιοι της εμπιστοσύνης του λαού.

Βέβαια μια σημαίνουσα και χαρισματική πολιτική προσωπικότητα, όπως ήταν στη χρυσή εποχή του ο Περικλής, μπορούσε να κερδίσει το δίχως άλλο την εμπιστοσύνη των πολιτών, αφού κατόρθωνε να αντεπεξέλθει με επιτυχία και στις ανάγκες της πολιτικής επικοινωνίας ανάλογα με την ψυχική διάθεση των ακροατών του. Κατά τον Θουκυδίδη κάθε φορά που αντιλαμβάνονταν ότι με αλόγιστο τρόπο φούσκωναν τα μυαλά των συμπολιτών του και γίνονταν αλαζονικοί, ο Περικλής τους κατέπλησσε- τους «προσγείωνε» θα μπορούσε να ειπωθεί-, φοβίζοντάς τους με τη δύναμη των λόγων του και αντίθετα όποτε τους έβλεπε να χάνουν χωρίς λόγο το θάρρος τους, τότε κατόρθωνε να τους το επαναφέρει, να τους ανυψώσει το ηθικό. Έτσι παρόλο που το όνομα του πολιτεύματος ήταν δημοκρατία, στην πραγματικότητα επρόκειτο για διακυβέρνηση ενός μόνο ανθρώπου³. Ο εξέχων πολιτικός είχε το χάρισμα: «δεν παρασυρόταν από τον λαό, αλλά εκείνος τον καθοδηγούσε. Είχε μεγάλο κύρος και μεγάλες ικανότητες, και αποδείχτηκε φανερότατα ανώτερος χρημάτων. Ήταν, γι' αυτό, σε θέση να συγκρατεί τον λαό χωρίς να περιορίζει την ελευθερία του. Δεν προσπαθούσε ν' αποκτήσει επιρροή με παράνομα μέσα και δεν κολάκευε το πλήθος με ρητορείες, και είχε τόσο μεγάλο κύρος, ώστε μπορούσε να τους εναντιωθεί και να προκαλέσει την οργή του»⁴.

Εδώ όμως, αντίθετα με τα προειρηθέντα, αξίζει να σημειωθεί η επόμενη επισήμανση του Θουκυδίδη. Μετά τον θάνατο του Περικλή οι διάδοχοί του, καθώς καθένας τους επιδίωκε να κερδίσει την πρωτιά στον πολιτικό στίβο, δεν δίσταζαν να θυσιάσουν τις δημόσιες υποθέσεις στον βωμό των ορέξεων του πλήθους! Μάλιστα μετά την ατυχή σικελική εκστρατεία, επειδή άρχισαν να διαβάλλουν ο ένας πολιτικός αντίπαλος τον άλλον το αποτέλεσμα ήταν να ανακύψουν στην πολιτεία εσωτερικές διχόνοιες.

Περίπου έναν αιώνα αργότερα ο Αριστοτέλης στη Ρητορική⁵, υποστηρίζει ότι ως ακροατές-αποδέκτες δηλώσεων ή/και επιχειρημάτων πιστεύουμε ευκολότερα και εμπνεόμαστε από τα έντιμα πρόσωπα. Ακόμη περισσότερο, μας έλκουν ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος που δεν αφορούν στη βεβαιότητα, αλλά που μπορούν να εγείρουν την αμφισβήτηση. Σύμφωνα με τον ίδιο η αξιοπιστία εμφανίζεται αμέσως ως προσωπική ιδιότητα, ηθικό χαρακτηριστικό του ατόμου και ως τέτοια προηγείται κάθε πράξης ή επικοινωνιακής χειρονομίας: «Με τον χαρακτήρα του ο ρήτορας πείθει όταν μιλάει με τέτοιο τρόπο ώστε ο λόγος του να τον κάνει αξιόπιστο· γιατί στους έντιμους ανθρώπους χαρίζουμε σε μεγαλύτερο

βαθμό και με περισσότερη προθυμία την εμπιστοσύνη μας για όλα, βέβαια, τα θέματα εν γένει, κατά τρόπο όμως απόλυτο για τα θέματα στα οποία δεν υπάρχει βεβαιότητα και μας αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας»⁶.

Οι πολιτευόμενοι χρειάζονται την πράγματι επιδοκιμασία και εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος, δηλαδή την ψήφο. Ως εκεί.

Σήμερα, στην εποχή της λεγόμενης γενιάς Z, οι νέοι ψηφοφόροι -και όχι μόνο όσοι ανήκουν σ' αυτή- πρέπει να πλοηγηθούν στο ψηφιακό περιβάλλον με την υπερφόρτωση πληροφοριών για να δουν και να ακούσουν τους πολιτικούς όχι να αγορεύουν για να κομίζουν προτάσεις με επιχειρήματα, αλλά να "ανεβάζουν stories", να υποδύονται ρόλους σε βίντεο, ακόμη και λίγων δευτερολέπτων, δίκην υποκριτών (αρχαίου θεάτρου) ή ηθοποιών με σενάριο μάλλον αμφισβητήσιμης περιωπής, σαν να επρόκειτο να επιδιώκουν να πείσουν τους ψηφοφόρους όχι τόσο για τον πολιτικό, όσο για τον ψηφιακό γραμματισμό τους. Είναι επομένως αμφίβολο ποια εμπιστοσύνη μπορεί να εμπνεύσει στους πολίτες ο ψηφιακός ακκισμός των πολιτευομένων, γιατί λείπει από τις μικρές και μεγάλες οθόνες η διαλεκτική ανάλυση για όσα αφορούν στα ζητήματα που απασχολούν την κοινή καθημερινότητα. Αξιοπιστία στην πολιτική σήμερα καταλήγει να σημαίνει πρακτικά ψηφιακή αναγνωρισιμότητα.

Στο μεταξύ ήδη η παραπληροφόρηση (fake news) τείνει να γίνει μέρος της καθημερινότητας. Στις αρχές του 21ου αιώνα η εκπαίδευση και η ακαδημαϊκή έρευνα εστίαζαν την προσοχή τους μεταξύ άλλων στο να προσδιορίζουν την αξιοπιστία των πληροφοριών που είχαν πριν τις αξιοποιήσουν ως αλήθεια. Οι εκπαιδευτικοί αφιέρωναν χρόνο για να διδάξουν στους μαθητές πώς να ανιχνεύουν τη νομιμότητα των πηγών της γνώσης, καθώς η έρευνα μετατοπίζεται από τα βιβλία στη Wikipedia και τις διαδικτυακές βάσεις δεδομένων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το βιβλίο γίνεται e-book, οι εφημερίδες και τα περιοδικά ψηφιοποιούνται. Για την γενιά Z όμως, πρέπει να γίνει ένα βήμα περαιτέρω υπέρ της κριτικής σκέψης : πρέπει να ξε-μάθει την παραπληροφόρηση. Ο χρόνος που χρειάζεται η γενιά Z για να συμμετάσχει στην απομάθηση αυτή μπορεί να είναι συγκρίσιμος με τον χρόνο που χρειάζεται για να την βοηθήσει να μάθει. Έτσι, παρόλο που το διαδίκτυο είναι σύγχρονη παιδική χαρά είναι σημαντικό για τη γενιά Z να αντιληφθεί ότι δεν είναι όλα ακριβή, ασφαλή και χρήσιμα⁷. Στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης ερευνητές διακρίνουν τρεις μεγάλες βάσεις ή άγκυρες αξιοπιστίας⁸ μεταξύ άλλων στις πολιτικές σχέσεις, ώστε να μπορεί να καταφάσκει η εμπιστοσύνη στα πρόσωπα που πολιτεύονται και που εφαρμόζουν ειδική προς τούτο επικοινωνιακή τεχνική. Η πρώτη αφορά στο αναγνωρισμένο προσόν του ειδήμονα-εμπειρογνώμονα⁹. Είναι η αξιοπιστία που εμπνέουν τα πρόσωπα που γνωρίζουν και τι λένε και τι κάνουν. Μετέρχονται συγκεκριμένη μεθοδολογία, ώστε να αποφανθούν περί του πρακτέου με λόγο επιστημονικό και είναι πλήρως υπεύθυνα γι' αυτό. Η δεύτερη σχετίζεται με τις αξίες. Είναι η μορφή της αξιοπιστίας που αναγνωρίζουν οι άνθρωποι στα πρόσωπα που ενσαρκώνουν στην πολιτική τους ύπαρξη και δράση το καλό και το δίκαιο. Συνοπτικά πρόκειται για αξίες και αρχές που η ανθρωπότητα αγωνιά συνεχώς να κατακτά και να διαφυλάσσει, όπως η ελευθερία, η ισότητα, η δικαιοσύνη και που συμπυκνώνονται στην ουσιαστική αποτελεσματική πολιτική πράξη και διοίκηση. Βέβαια «όπου ορίζονται τα πιο σπουδαία έπαθλα για την πολιτική αρετή, εκεί υπάρχουν και οι άριστοι πολίτες»¹⁰. Η τρίτη ρίζα αξιοπιστίας θεωρείται η προσκόλληση και οι συναισθηματικοί δεσμοί που αναπτύσσονται μεταξύ των ηγετών και των υποστηρικτών τους. Κάθε πολιτικός ηγέτης πρέπει να είναι σε θέση να αξιοποιήσει αυτές τις τρεις ρίζες, ακόμη και αν επιλέξει να πραγματοποιήσει μια συγκεκριμένη σύνθεση που θα εξαρτάται όχι μόνο από τις προσωπικές του διαθέσεις, αλλά και από τις διαφορετικές μορφές κοινωνικοποίησης και πολιτικής κουλτούρας.

Η μετάδοση προεκλογικών μηνυμάτων των πολιτικών κομμάτων από τα ψηφιακά μέσα θεωρείται ότι δεν είναι μέρος, αλλά ουσιώδης όρος της επιτυχημένης προεκλογικής πολιτικής (διενεργείται δωρεάν για τα πολιτικά κόμματα και αζημίως για το Ελληνικό Δημόσιο¹¹), ενώ στο πεδίο της πολιτικής αντιπαράθεσης τα πολιτευόμενα πρόσωπα δίνουν την εντύπωση ότι επιθυμούν να επικρατεί μάλλον η ψευδαισθησιμότητα παρά ο ρεαλισμός των λόγων τους. Ο πολιτικός διάλογος συνήθως δεν αναπτύσσεται με στέρεα επιχειρήματα ούτε

στηρίζεται σε διανοητική πειθαρχία, αλλά απλώς σε αντιπαραθέσεις των υποψηφίων. Συχνά σωρεύονται η λεξιπενία και ο ναρκισσισμός στους «αγενείς» διαπληκτισμούς, η αοριστία στις απαντήσεις, η οίηση, η αλαζονεία με τον μανδύα της αυτοπεποίθησης και αδιάλειπτοι, παράλληλοι μονόλογοι σε περιβάλλον ελλιπούς δημοκρατικής αγωγής. Με λίγα λόγια οι υποψήφιοι δείχνουν να βασίζονται σε μάλλον ανελεύθερη σκέψη. Χρησιμοποιούν ενίοτε συνθηματολογία χωρίς πειθώ¹², που ωστόσο εντυπωσιάζει, αλλά οι πολίτες δεν νιώθουν ότι οι πολιτευόμενοι μπορούν να τους εμπνέουν εμπιστοσύνη. Και για να θυμηθούμε τον Αίσιωπο, όσοι ψεύδονται ξεσκεπάζονται τελικά από τα ίδια τα γεγονότα¹³.

Στον ψηφιακό αυτό κόσμο της πολιτικής αναξιπιστίας προβάλλει αναγκαία η αξιοποίηση της ανθρωπιστικής γνώσης και για την ψηφιακή πολιτική ορθοπραξία. Το αίτημα της κριτικής εμβάθυνσης στην ψηφιακή πολιτική διαχειρίση συναρτάται αμέσως με τις κατακτήσεις των ατομικών ελευθεριών και του κράτους δικαίου. Η αναφορά μας εδώ στην κλασική σκέψη, ως τουλάχιστον έγκυρης προδιαγραφής πειθούς, γίνεται γιατί αποτελεί μέσο και αποδεικτική γνώση για τη γένεση συναντίληψης του πολιτικού και του πολίτη αναφορικά με τις αξίες και το δέον γενέσθαι. Η υποστήριξη της αλήθειας άρα με την κλασική ρητορική αποτελεί πράξη πολιτικής ευφύιας για την αξιοπιστία του πολιτικού λόγου· και ο άνθρωπος του σήμερα αναντίρρητα είναι πολιτικό ον με ψηφιακά προνόμια. Η ψηφιακή τεχνολογία μπορεί να δαμάζει τη γραφειοκρατία και να του δίνει απλόχερα την αμεσότητα της επικοινωνίας και της συμμετοχής στα κοινά¹⁴. Περισσότερη κλασική παιδεία μέσα στην ψηφιακή εποχή των αλγορίθμων θα ενισχύσει όχι μόνο την αξιοπιστία των πολιτικών, αλλά και ευρύτερα την ανάπτυξη νοημοσύνης με δημοκρατικό ήθος.

Πηγές:

1. Πρβλ. Αριστοφάνης, *Ἐκκλησιάζουσαι* [130], *Αισχίνης Κατά Τιμάρχου* [27], *Δημοσθένης Περί του Στεφάνου* [170].
2. Simmons, L.H., (2023), 27. Cleon and the Rise of Friendship-Based Athenian Demagoguery στο: *Demagogues, Power, and Friendship in Classical Athens, Leaders as Friends in Aristophanes, Euripides, and Xenophon*, Bloomsbury Academic (London, New York).
3. Θουκυδίδης, *Ἱστορία* [2.65.9]: «ὁπότε γοῦν αἴσθοιτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὖ ἄλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. ἐγίγνετό τε λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή».
4. Θουκυδίδου *Ἱστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*, Μτφρ. Ἄγγελος Σ. Βλάχος. (2008). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της "Εστίας" Ι.Δ. Κολλάρου & Σιας.
5. Ἀριστοτέλης. *Ῥητορική*, [1356a]: «Τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν· αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἥθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι. διὰ μὲν οὖν τοῦ ἥθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα· τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶπτον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ προδεδοξάσθαι ποιὸν τινα εἶναι τὸν λέγοντα»· Μτφρ. Δημήτριος Λυπουρλής. (2002, 2004). *Ἀριστοτέλης, "Ῥητορική"*. Τόμος 1ος: Βιβλίο Α, τόμος 2ος: Βιβλία Β-Γ. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
6. Seemiller, C., Grace, M., (2019), 203. *Generation Z, A Century in the Making*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York.
7. Gili, G., Panarari, M., (2020), *La credibilità politica. Radici, forme, prospettive di un concetto inattuale*, Marsilio Editori, Venezia.
8. Ενδεικτικά βλ. Π.Δ. 101/23-12-2021, ΦΕΚ 252 Α', «Καθορισμός ειδικοτήτων υπαλλήλων του Κλάδου Εμπειρογνομόνων του Υπουργείου Εξωτερικών» και Π.Δ.10/5-02-2022, ΦΕΚ 24 Α', «Καθορισμός τρόπου εισαγωγής υποψηφίων στον εισαγωγικό βαθμό του Κλάδου Εμπειρογνομόνων του Υπουργείου Εξωτερικών».

9. Πρβλ. Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* [2.46.1]: «ἄθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν».

10. Βλ. σχετ. απόφαση 2633/2021 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών

11. Φίλων: «Ἄναισχυντία μὲν ἴδιον φαύλου· αἰδώς δέ, σπουδαίου».

12. Αἴσωπος, *Μῦθοι* [20.1]: «τῶν ψευδολόγων ἀνθρώπων ἔλεγχός ἐστι τὰ πράγματα».

13. Βενιζέλος, Ευ., (2017). «Το σημαντικό για τη λειτουργία και την αξιοπιστία των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας είναι ότι τα δελτία ειδήσεων των μεγάλων τηλεοπτικών προγραμμάτων και, υπό ορισμένες εκδοχές του, το διαδίκτυο επιδιώκουν να λειτουργούν ως οι νέοι συμβολικοί τόποι σύνθεσης της κοινωνίας. Η «στιγμιαία δημοκρατία» του δελτίου ειδήσεων ή της άμεσης πληροφόρησης μέσα από το διαδίκτυο έχει ένα συχνά ακαταμάχητο πλεονέκτημα: η αμεσότητα της είδησης ή η «ειδικότητα» αυτού που εκφράζει τη γνώμη του είναι στοιχεία πολύ πιο ισχυρά από τη λειτουργία του κοινοβουλίου ως forum. Η λειτουργία αυτή επιτελείται αλλά με καθυστέρηση και με «πολιτικά» κριτήρια τα οποία συνοδεύονται, πολύ συχνά, από ένα τεκμήριο αναξιπιστίας, παρότι αυτά μόνον μπορεί να συνδιαμορφώσει ο πολίτης έστω με πολύ έμμεσο τρόπο». Από την αντιπροσωπευτική στην ψηφιακή δημοκρατία. *Η δημοκρατία ως πεδίο της Νέας Πολιτικής*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης. 22. 30. 10.12681/hpsa.14744

* Νομικός- Μεταδιδακτορικός Ερευνητής
Πανεπιστημίου Αιγαίου